

Reflecties op het WRR-rapport *Grip*

Inleiding

*Robert van Putten & Mark van Ostaijen**

In aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van november 2023 kreeg de term bestaanszekerheid een steeds prominentere plek in het politieke debat. Vooral Nieuw Sociaal Contract (NSC) heeft hier een belangrijke rol in gespeeld door in zijn verkiezingsprogramma hier een speerpunt van te maken. Als vanzelf, zoals dat vaker met goed aangevoelde thema's en termen gaat, sloegen andere partijen daar ook op aan en werd bestaanszekerheid een sleutelwoord bij de verkiezingen. Het is daarom niet verwonderlijk dat ook in het hoofdlijnenakkoord van de huidige coalitie (PVV, VVD, NSC en BBB) en in het regeerprogramma van kabinet-Schoof bestaanszekerheid hoofdstuk 1 vormt.

De term bestaanszekerheid past bij een politieke context die zich realiseert dat onzekerheid de laatste jaren fors is toegenomen door tal van mondiale ontwikkelingen, maar ook door overheidsbeleid is versterkt. Soms door welbewust beleid dat burgers onzeker maakte van hun rechten, toekomstperspectief en financiën, soms ook door ontsporingen van een politiek van goede bedoelingen. Hoe dat ook zij, het gevoel leeft breed in de politiek dat de verhoudingen tussen overheid en burger verbeterd moeten worden en bestaanszekerheid zou daarvoor een sleutel zijn.

Tegen deze politieke achtergrond publiceerde de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) daags na de Tweede Kamerverkiezingen van november 2023 een nieuw rapport met de titel *Grip. Het maatschappelijk belang van persoonlijke controle*. Ook de WRR constateert dat veel burgers te maken hebben met allerlei onzekerheden. Het gaat dan vooral om zekerheid met betrekking tot de maatschappelijke omgeving van mensen. Daarbij maakt de raad onderscheid tussen feitelijke onzekerheid en gevoelens van onzekerheid. Doorgaans koersen beleidsmakers op de feitelijke onzekerheid, maar de raad betoogt dat ze meer moeten leren rekening te houden met gevoelens van onzekerheid. 'Individuele houdingen en individueel gedrag worden immers uiteindelijk bepaald door hoe mensen zich voelen, en niet per se door hoe zeker hun omstandigheden objectief gezien zijn' (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2023, 39). De WRR noemt dit ook wel een 'bredere blik op onzekerheid' en die leidt in het rapport tot een plei-

* Dr. Robert van Putten is als lector bezieling en professionaliteit verbonden aan de Christelijke Hogeschool Ede. Dr. Mark van Ostaijen is als universitair hoofddocent verbonden aan het departement Bestuurskunde en Sociologie van de Erasmus Universiteit Rotterdam en is redactielid van *Beleid en Maatschappij*.

dooi voor wat de raad een ‘eerstepersoonsperspectief’ op beleid noemt: leer als beleidsmaker te redeneren vanuit het perspectief van de individuele burger.

Anders dan de teneur in de politiek verwacht de WRR niet dat alleen de overheid de onzekerheid van burgers kan wegnemen. De overheid kan bestaanszekerheid van burgers niet garanderen. Als alternatief zet de raad hier tegenover dat overheidsinspanningen er vooral op gericht moeten zijn dat burgers ‘grip’ ervaren op hun leven. Het rapport geeft voor dit pleidooi twee redenen. Ten eerste: de overheid benadrukt al veel langer het belang van eigen verantwoordelijkheid. Dat vereist volgens de raad dan ook dat de overheid ‘zich inzet voor zodanige condities dat burgers hun eigen verantwoordelijkheid ook echt kunnen *waarmaken*’ (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2023, 25). Daarom moet grip of ‘persoonlijke controle’ van burgers vergroot worden. Daaronder verstaat de raad naast vermogen om het eigen gedrag te reguleren ook financiële middelen, sociale hulpbronnen, rechten en een voorspelbare omgeving. Het gaat erom dat de overheid burgers in staat stelt hun levensdoelen te realiseren.

De tweede reden dat de WRR dit perspectief van persoonlijke controle centraal stelt, komt voort uit het gedragswetenschappelijke paradigma dat de raad heeft gekozen. Het is vragen om problemen, betoogt het rapport, ‘als mensen veel onzekerheid ervaren, terwijl dat niet gepaard gaat met reële mogelijkheden tot persoonlijke controle’ (26). Tegenover het onderscheid tussen feitelijke en gevoelde onzekerheid plaatst de raad dan ook feitelijke en gevoelde of ervaren controle. Ook hier geldt: terwijl beleidsmakers vaak koersen op de feitelijke controle, moeten ze ook gevoelens van controle in het oog houden. De psychologie is hierbij het kennisgebied waar het rapport uit put. In dat vakgebied geldt controle als fundamentele behoefte van mensen en is er zelfs consensus dat meer gevoelens van controle altijd beter is voor een individu. Het rapport laat vervolgens uitvoerig zien dat persoonlijke controle en het gevoel van grip (of het gebrek daaraan) nauw samenhangen met zaken als gezondheid, onbehagen en polarisatie. Een combinatie van ‘onzekerheid en gebrek aan grip kan leiden tot een slechtere gezondheid, meer maatschappelijk onbehagen en tot vertekende beelden en overtuigingen’ (33). Er staat dus nogal wat op het spel met (gebrek aan) grip van burgers.

De WRR onderstreept dat het bevorderen van grip ook een verdelingsvraagstuk is. Niet elke burger heeft evenveel mogelijkheden voor persoonlijke controle. Daarom moet niet alleen inkomen, maar ook grip eerlijk verdeeld worden, aldus de raad. Hoewel het rapport dus draait om grip door burgers, houdt de overheid wel degelijk een grote verantwoordelijkheid in dit beleidsparadigma. Persoonlijke controle moet vergezeld gaan met vormen van indirecte controle in de *civil society* en de representatieve democratie en door collectieve controle vanuit de politieke gemeenschap als geheel. Grip is daarom uiteindelijk een ‘gedeelde verantwoordelijkheid’ (168) van overheid en burgers.

Het lijkt erop dat deze ‘positieve beleidsagenda’, zoals de WRR het zelf noemt (153), goed wordt ontvangen. Op de website van de WRR staan diverse reflecties die het pleidooi toejuichen. Inmiddels is ook de kabinetsreactie op het rapport ver-

schenen (dat was in de nadagen van Rutte-IV). De kabinetsreactie benadrukt het belang van gedragswetenschappelijke kennis en begrijpt grip als ‘balans van twee fundamentele psychologische behoeften, namelijk de behoefte aan zekerheid en de behoefte aan vrijheid of autonomie. Grip zit op het snijvlak tussen die behoeften’ (Tweede Kamer der Staten Generaal, 2024, 3). Het kabinet ‘verwelkomt’ het grip-perspectief en ervaart de ‘toegevoegde waarde’ daarvan voor het maken van overheidsbeleid. De kabinetsreactie schetst vervolgens voor tal van beleidsdomeinen hoe het aan grip wil werken. Dat het kabinet de politieke urgentie ervan voelt, blijkt uit de slotwoorden: ‘Om de opgaven waar we als samenleving voor staan het hoofd te bieden, moeten we burgers grip bieden. Lukt dat niet, dan dreigt een negatieve spiraal waar minder grip leidt tot minder sociale samenhang, en daarmee tot minder succes bij de gezamenlijke aanpak van maatschappelijke opgaven, met nog minder grip tot gevolg’ (idem, 11).

In deze Reflectie & debat blijkt echter dat er méér te zeggen valt over deze beleidsagenda en de voorgestelde paradigmawisseling. De eerste reflectie komt van Richard de Brabander (lector ecosociaal werk aan Hogeschool InHolland), die in zijn bijdrage het aspect van onzekerheid verder oppakt. Dat doet hij vanuit de kritische theorie van Judith Butler en Isabel Lorey, die publiceerden over de ‘precarisering’ van de samenleving als politieke strategie. Voor De Brabander wordt onzekerheid in het WRR-rapport *Grip* te veel genormaliseerd. Hij vindt het bovendien jammer dat een politiek-ethische dimensie over de verdeling van kwetsbaarheid niet goed wordt uitgepakt. De tweede reflectie, die ingaat op het trefwoord ‘grip’, is juist bezorgd dat onzekerheid te weinig gehonoreerd wordt. Jan Martijn Abrahamse, Wim Dekker en Robert van Putten (lectoren aan de Christelijke Hogeschool Ede) plaatsen het pleidooi van de WRR in een breder cultuurfilosofisch kader, waarin het verlangen naar maakbaarheid nog steeds domineert. In hun optiek is het pleidooi voor vergroting van persoonlijke controle een variatie hierop. Ze zoeken daartegenover naar een meer relationeel perspectief en diepen dat uit via de term ‘houvast’, een woord dat ook door de WRR wordt gebruikt. De derde reflectie draait het perspectief van grip radicaal om door het gebrek van grip door de overheid te problematiseren. Sharon Stellaard (onderzoeker bij de gemeente Amsterdam) ervaart het pleidooi van de WRR als ironisch, omdat juist die overheid volgens haar zo weinig grip heeft op haar eigen gedrag. Ze pleit er daarom voor het pleidooi voor grip op de overheid zelf toe te passen.

Vervolgens is Will Tiemeijer gevraagd, als een van de auteurs van dit WRR-rapport, te reageren op deze reflecties. Tiemeijer gaat in op alle bijdragen en lijkt zelfs een beetje verbaasd, aangezien hij constateert dat de reflecties ‘het WRR-rapport interpreteren als een zoveelste uiting van een achterhaalde (neo)liberale denkwijze (...), die bovendien uitgaat van een veel te rooskleurig beeld van het vermogen tot zelfredzaamheid. Dat is welhaast het tegenovergestelde van wat we beogen en betogen.’ Vervolgens legt hij in zijn bijdrage de portee van het rapport nog eens uit en gaat hij bij alle drie de bijdragen na in hoeverre het de kernpunten van het rapport raakt.

Zodoende voorziet deze R&D niet alleen in reflectie, maar ook in daadwerkelijke polemiek. Tegelijk constateren we dat er soms ook langs elkaar heen gesproken lijkt te worden. Daarom volgt nog een tweede ronde met een korte repliek van ons als redacteurs, gevolgd door een dupliek van Tiemeijer. Dat levert een rijke R&D op met stof voor nog meer debat. Gezamenlijk bieden de bijdragen een reflexief perspectief op grip, dat wil zeggen een perspectief dat reflecteert op de normatieve uitgangspunten en consequenties van een wetenschappelijk concept (Burawoy, 2005). Wellicht levert dat zelfs iets meer grip op grip. Dat lijkt ons voor zowel sociaal wetenschappers als voor bestuurders en beleidsmakers belangrijk. Veel wijsheid en leesgenoegen gewenst.

Literatuur

- Burawoy, M. (2005). For public sociology. *American Sociological Review*, 70 (1): 4-28.
- Tweede Kamer der Staten Generaal (2024). Modernisering van de overheid. Brief van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. (kabinetsreactie WRR rapport). *Kamerstukken II 2023/24*, 29362, nr. 361.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2023). *Grip. Het maatschappelijk belang van persoonlijke controle*. Den Haag: WRR.